

Актуальні питання гендерної рівності в Україні

Topical issues of gender equality in Ukraine

Оксана Васильченко

Ключові слова:

гендер, гендерна рівність, права жінок, конституція.

Key words:

gender, gender equality, rights of women, constitution.

Постановка проблеми. Сьогодні на глобальному рівні як одна з найгостріших проблем сучасності зберігається проблема рівності прав і свобод жінок і чоловіків, тобто так звана гендерна рівність. Досягнення гендерної рівності розглядається як центральна проблема у справі захисту прав людини, функціонування демократії, утвердження верховенства права та економічного зростання і сталого розвитку¹.

Стан дослідження проблеми. У сучасній юридичній науці гендерна рівність розглядається як невід'ємна складова частина принципу рівності людей, необхідна умова функціонування й розвитку демократичного суспільства².

Мета статті – дослідити одне з актуальних питань порядку денного міжнародного співтовариства й України – забезпечення рівноправності жінок і їх захист; розглянути останні зрушення в цьому напрямі в Україні, включаючи питання запровадження інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність – наскрізна, а не тематична проблема. Вона стосується всіх аспектів життя людей – жінок і чоловіків, які мають різні перспективи, потреби, інтереси, ролі, ресурси, і ці відмінності між ними можуть бути посилені соціальною, етнічною належністю, віком чи іншими обставинами. Політики, програми і проекти мають урахувувати наявні відмінності в досвіді й становищі жінок і чоловіків³.

Центральним у реалізації гендерної рівності є поняття уповноваження (англ. – empowerment). Уповноваження стосується людей – жінок і чоловіків – щодо контролю над власним життям: планування, набуття необхідних умінь і навичок, досягнення впевненості в собі, вирішення проблем, реалізації життєвих перспектив. Уповноваження стосується не тільки колективу, громади, спільноти чи політики, а й окремої особи, і не лише відповідного процесу, а і його результату. Досягнення гендерної рівності може вимагати вжиття специфічних заходів, спрямованих на усунення гендерних диспропорцій чи гендерної нерівності⁴.

Сьогодні аналіз стану реального здійснення конституційного принципу рівних прав і свобод жінок і чоловіків (відповідно до традиційного для науки конституційного права поділу на групи прав і свобод: особисті, політичні, соціально-економічні, культурні) дає змогу зафіксувати три рівні реалізації рівних конституційних прав і свобод жінок в Україні: перший, найвищий, – у системі особистих і культурних прав і свобод людини та громадянина; другий – у системі політичних прав і свобод; третій – у системі соціально-економічних прав і свобод. Мова йде насамперед про гендерну нерівність, латентну й відкриту дискримінацію жінок у сфері трудових відносин, у забезпеченні зайнятості й рівної оплати за працю рівної цінності. Так, низка питань щодо гендерної рівності та прав жінок загалом у різних сферах в Україні потребують вирішення як на законодавчому, так і на практичному рівнях. У дослідженні автор звернеться до декількох таких питань.

¹ Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки. Council of Europe Gender Equality Strategy, 2014–2017. – Р. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/en/web/kyiv>.

² Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя (прайвесі) у конституційно-правовій теорії та практиці : [монографія] / В.О. Серьогін. – Харків : ФІНН, 2010. – С. 3.

³ Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І. Фулей. – К. : Ваіте, 2016. – С. 8.

⁴ Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І. Фулей. – К. : Ваіте, 2016. – С. 9.

Зміна методів управління призвела до того, що структури, які забезпечують можливість поєднання жінкою двох функцій – «матері» і «робітниця», були зруйновані. Руйнування всієї системи дошкільних і позашкільних установ, включаючи дитячі садочки, групи продовженого дня тощо, вплинуло на характер зайнятості жінок. Вони стали першими, хто змушений був шукати й змінювати роботу, йти на ринок праці в пошуках роботи не за фахом. Отже, була підірвана система забезпечення можливостей для жінок поєднувати роботу за спеціальністю з материнством. Це торкнулося значної кількості жінок.

Загалом жіноча рівноправність є невіддільною від матеріального, соціального й правового благополуччя родини, від турботи про материнство й дитинство. Частина 3 ст. 24 Конституції України зазначає, що рівність прав жінки та чоловіка забезпечується створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною й моральною підтримкою материнства та дитинства; а ч. 3 ст. 51 гарантує захист як материнства, так і батьківства⁵. Однак на практиці ці питання не розв'язані.

Норми вітчизняного законодавства загалом не містять будь-яких дискримінаційних положень стосовно жінок і їхніх політичних прав. За результатами останніх виборів, до Верховної Ради України у 2014 році до складу парламенту обрано 47 жінок, або 11,1% загального складу. Для порівняння, у Верховній Раді України попереднього скликання було 9,9% жінок (44 особи), а в українському парламенті першого скликання – лише 2,3% жінок (11 осіб).

У деяких країнах ця проблема розв'язується шляхом запровадження так званих гендерних квот під час формування представницьких органів державної влади – регулювання представництва жінок і чоловіків у списках кандидатів у депутати чи на державну службу. Так, в Італії кандидатури жінок повинні становити до 50% усіх кандидатур у бюлетенях за пропорційною системою⁶. В Аргентині співвідношення в списках кандидатів у депутати становить 30/70 (30% квоти для жінок), у Бразилії – 20/80 (20% квоти для жінок). Такі квоти, як правило, застосовуються як перехідний механізм з метою підготовки громадської думки до усвідомлення необхідності ширшого представництва в законодавчих органах жінок. Інколи виборче законодавство може вимагати від партій висувати кандидатами певну кількість жінок. Так робиться в системах пропорційного представництва в Бельгії та Намібії. А от в Аргентині існує положення, згідно з яким жінок повинні висувати на «прохідні» місця в списках. Так, лейбористська партія на виборах у Великобританії в 1997 р. сформувала спеціальні, виключно жіночі, списки відібраних кандидатів, завдяки чому кількість жінок у парламенті збільшилася майже вдвічі – з 60 до 119⁷.

Ставиться питання щодо запровадження гендерних квот і у вітчизняну виборчу практику. Причому серед вітчизняних науковців усе більшої популярності й підтримки отримує нова концепція рівності – це концепція «рівність за отриманим результатом». Основним аргументом цієї концепції є те, що відсутність формальних перепон для реалізації права не гарантує наявності рівних можливостей. Пряма дискримінація, а також комплекс прихованих перепон перешкоджають жінкам отримати свою частку у формуванні політичних впливів. Тому квоти та інші «позитивні» заходи сприяють установленню рівності за результатом. Якщо існують перешкоди для рівності, необхідно вживати компенсаційних заходів, які й будуть уважатися засобами рівності за результатом⁸.

Отже, запровадження гендерних квот розглядається як один із можливих способів розв'язання проблеми недостатнього представництва жінок у законодавчому органі. Саме цим було обґрунтовано внесення до Закону України «Про місцеві вибори» від 4 липня 2015 року положення про те, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше ніж 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку (стаття 4 Закону)⁹.

Привертають увагу й положення статті 17-5 Закону України «Про політичні партії в Україні», які передбачають виділення з державного бюджету коштів на фінансування статутної діяльності політичних партій. Так, сума в розмірі 10% щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних пар-

⁵ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁶ Марцеляк О.В. Статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : [навч. посіб.] / О.В. Марцеляк. – Харків : Лібра, 19987. – С. 106.

⁷ Рейнолдс Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнолдс, Б. Рейллі. – К. : Нора-Друк, 2003. – С. 106–107.

⁸ Дашковська О.Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Р. Дашковська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – С. 14.

⁹ Про місцеві вибори : Закон України від 04.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19>.

тій розподіляється порівну між політичними партіями, які отримали право на таке фінансування, за умови, що за результатами останніх позачергових виборів народних депутатів України кількість представників однієї статі серед обраних від політичної партії народних депутатів України не перевищує двох третин від загальної кількості народних депутатів України, обраних від цієї політичної партії¹⁰.

Ми також підтримуємо ідею запровадження гендерних квот за умови, що в Україні буде зберігатися пропорційна виборча система із закритими списками, яка надає можливість виборцям голосувати лише за кандидатів, яких їм запропонували політичні партії, а формування списків кандидатів політичними партіями часто обмежується політичними чинниками, економічними підходами чи іншими суб'єктивними міркуваннями лідерів політичних партій, коли потенційні кандидати в народні депутати жіночої статі просто не можуть узяти участі у виборчій кампанії.

Хоча зразу ж хочемо зазначити, що введення гендерних квот, на нашу думку, прямо суперечитиме ст. 24 Конституції України, яка гарантує рівність між жінками й чоловіками та забороняє запровадження привілеїв і обмежень за ознакою статевої належності. Уважаємо, що запровадження квот для жінок, що матиме на меті створення більш сприятливих умови для досягнення бажаного рівня представництва жінок у виборних органах, має бути тимчасовим заходом. Скасування таких квот має відбутися тоді, коли буде досягнуто мету їх уведення – забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок.

У сучасному суспільстві наявність у жінки специфічних прав і привілеїв виправдовується насамперед незамінною роллю жінки в питаннях збереження людства як біологічного виду й пов'язаними з нею положеннями міжнародного права¹¹.

Права жінок є предметом особливої уваги міжнародного співтовариства, завдання щодо забезпечення їх рівноправності з чоловіками є одним із головних у діяльності ООН. Зокрема, Загальна Декларація прав людини «з вірою в рівноправність жінок і чоловіків» (Преамбула)¹² у ст. 2 встановила правило, відповідно до якого кожна людина повинна мати всі права й усі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від статі. У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права та Міжнародний пакт про громадянські й політичні права визначили обов'язок держав забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими й політичними правами.

Зазначені зобов'язання розвинулися в Декларації про ліквідацію дискримінації стосовно жінок 1967 р.¹³ Приймаючи її, Генеральна Асамблея ООН особливо підкреслювала, що дискримінація стосовно жінок не сумісна з достоїнством жінки як людини, добробутом родини й суспільства, заважає її участі на рівних умовах із чоловіком у політичному, соціальному, економічному й культурному житті своєї країни, є перешкодою до повного розвитку можливостей жінки в справі служіння своїй країні та людству. Декларація, будучи не правовим, а політичним документом, визначила найважливіші вимоги у сфері забезпечення прав жінок. Зокрема, встановлювалось, що дискримінація стосовно жінок, яка призводить до заперечення або обмеження її рівноправності з чоловіками, є несправедливістю у своїй основі і становить злочин проти людської гідності.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 р.) являє собою підсумковий документ формування принципу рівноправності чоловіків і жінок із таких причин: 1) у юридичній формі сформулювала комплекс основних прав, що становлять зміст принципу рівноправності; 2) розширила перелік спеціальних прав жінок, пов'язаних із народженням дітей; 3) визначила зобов'язання держав щодо вжиття конкретних заходів для здійснення всього комплексу прав жінок¹⁴. Заслуга цієї Конвенції полягає передусім у нормативному оформленні поняття «дискримінація» стосовно жінок, під якою, відповідно до статті 1 документа, розуміється будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, що спря-

¹⁰ Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print1444986074950485>.

¹¹ Андриенко В.А. Равенство граждан по признаку пола в уголовном праве и его соблюдение при реализации уголовной ответственности и наказании женщин : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.А. Андриенко. – Петрозаводск, 2007. – С. 7–25, 37.

¹² Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 18–19.

¹³ Международные акты о правах человека : сб. док. / сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – М. : Норма- Инфра-М, 1998. – С. 245–248.

¹⁴ Рубина И.Е. Международная защита прав женщин : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / И.Е. Рубина ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 15.

моване на ослаблення або зводить нанівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській або будь-якій іншій галузі. До заходів щодо ліквідації дискримінації стосовно жінок, згідно з Конвенцією, зокрема, належали включення принципу рівноправності чоловіків і жінок до національних конституцій і встановлення юридичного захисту прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечення ефективного захисту жінок проти будь-якого акту дискримінації¹⁵.

Розглянуті вище документи можна доповнити також низкою інших міжнародних документів як універсального, так і регіонального характеру. Аналіз цих документів дає змогу дійти висновку, що міжнародне співтовариство поставило перед собою досить складне, подвійне завдання – забезпечення рівноправності жінок і їх захист. З одного боку, встановлення міцних гарантій рівноправності жінок у різних сферах суспільного життя є кращим способом захисту їхніх особистих і суспільних інтересів; а з іншого – об'єктивні фізіологічні розбіжності чоловіків і жінок, особлива соціальна роль жінки-матері вимагають від міжнародного співтовариства й окремих держав установа деяких особливостей у правовому статусі жінки в процесі регулювання певних суспільних відносин.

Україна визнає пріоритет міжнародних норм права щодо норм національного права, узгоджує державну політику з міжнародними стандартами прав людини й послідовно впроваджує принцип гендерного рівноправ'я в українське суспільство. Конституція України 1996 р. заклала правові основи реалізації активності жінок у різних сферах суспільного життя. Також базовими документами формування політики з питань жінок в Україні стали Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики, Сімейний кодекс України, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Указ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» та прийнятий на його виконання Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві¹⁶ тощо.

Україна долучилась до головних міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, включаючи Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1980 р.) і її Факультативного протоколу, Пекінську декларацію та Платформу дій (1995 р.); установила національні законодавчу й політичну системи для гендерної рівності, включаючи Державну програму щодо забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок (до 2016 р.), а також Національний план дій «Жінки, Мир та Безпека» (2016 р.) як додаток до Резолюції Ради Безпеки 1325.

Крім того, розглядається питання запровадження інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної рівності й визначення пріоритетних кроків у цій сфері.

Питаннями гендерної рівності опікуються й міжнародні неурядові організації та донори, представлені в Україні. Так, Програма USAID РАДА провела чергову зустріч уповноважених із гендерних питань секретаріатів комітетів Верховної Ради України. Учасники зустрічі дали річну оцінку гендерній сенситивності Верховної Ради України. Таку оцінку уповноважені з гендерних питань роблять уже третій рік поспіль¹⁷. Координатор проектів ОБСЄ в Україні спільно з Національною школою суддів України, Верховним Судом України та Вищим адміністративним судом України за фінансової підтримки Уряду Канади підготував видання з результатами «Дослідження гендерної дискримінації у професійному середовищі адвокатів та суддів», виконане на підставі аналізу анкет, що заповнювалися в квітні – червні 2015 р. учасниками та учасницями оглядових семінарів із застосування практики Європейського суду з прав людини¹⁸.

Незважаючи на вжиті заходи, жінки досі стикаються з перешкодами в здійсненні своїх політичних, економічних і соціальних прав. Випадки насильства щодо жінок і дівчат, включаючи побутове та сексу-

¹⁵ Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 111.

¹⁶ Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи»: Постанова Верховної Ради України від 29.06.2004 № 1904-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 542.

¹⁷ Уповноважені з гендерних питань оцінили гендерну сенситивність ВР і вручили сертифікати парламентським інтернам // USAID. – 16.06.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radaprogram.org/radanews/upovnovazheni-z-gender-nyh-pytan-ocinyly-gendernu-sensytyvnist-vr-i-vruchyly-sertyfikaty>.

¹⁸ Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки. Council of Europe Gender Equality Strategy, 2014–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/en/web/kyiv>.

альне насильство, залишаються нагальним питанням, що створює перепони для повної реалізації їхнього потенціалу.

Сьогодні гендерна дискримінація посилюється у зв'язку з анексією Криму, військовим конфліктом на Сході України, економічною та соціальною кризою й ужитими Урядом України заходами суворої економії з метою її подолання.

Жінки й діти становлять дві третини з 1,6 млн. офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб. Вони стикаються з труднощами під час здійснення своїх економічних і соціальних прав: доступу до робочих місць, медичного обслуговування, отримання житла, соціальних послуг і пільг. Жінки несуть відповідальність за забезпечення соціального добробуту й забезпечують побутові потреби. Порушення принципу верховенства права та економічні труднощі посилюють вразливість до випадків сексуального насильства й торгівлі людьми.

Просування гендерної рівності як рушійної сили сталого розвитку України підтримує Уряд, Парламент і громадянське суспільство, щоб забезпечити політичну, соціальну й економічну участь жінок з метою прискорити розширення прав і можливостей жінок, а також зміцнити їхню роль у процесі здійснення національних реформ, забезпечити дотримання Україною міжнародних договірних зобов'язань і досягнення цілей сталого розвитку до 2030 року.

Висновки. Отже, варто зазначити, що протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни в осмисленні та легітимізації гендерних відносин, постійно робляться кроки в напрямі запровадження інституційного механізму забезпечення гендерної рівності. Успішне впровадження й регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема. Сьогодні неврахування цих факторів, непередставленість жінок у сфері прийняття державних рішень суперечать принципам демократичного розвитку, є виявом гендерної нерівності в Україні. Крім того, важливими є розробка відповідного законодавства, професійна освіта населення, створення моніторингових механізмів щодо відслідковування виконання Україною міжнародних зобов'язань і внутрішніх державних планів, залучення більшої кількості інституцій громадянського суспільства, пов'язаних із цією проблемою.

Анотація

У статті досліджується одне з актуальних питань порядку денного міжнародного співтовариства й України – забезпечення рівноправності жінок і їх захист. Автор звертає увагу на те, що забезпечення рівноправності жінок у різних сферах суспільного життя є кращим способом захисту їхніх особистих і суспільних інтересів. Розглядаються останні зрушення в цьому напрямі в Україні, включаючи питання запровадження інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної рівності.

Summary

The international community has set a very complicated twofold task – to secure gender equality and their protection. This study attempts to examine of the way to exercise and manifest their rights – to participate in public life of a state. The author pays attention to the fact, that the establishment of strong equality guarantees for women in different spheres of public life is the best way to protect their personal and public interests. The article also notes the successful introduction and regulation of gender relations in society implies the values of gender equality in society as a whole and its various institutions in particular.

Використана література:

1. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки. Council of Europe Gender Equality Strategy, 2014–2017. – Р. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/en/web/kyiv>.
2. Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя (прайвесі) у конституційно-правовій теорії та практиці : [монографія] / В.О. Серьогін. – Харків : ФІНН, 2010. – 608 с.
3. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І. Фулей. – К. : Ваіте, 2016. – 180 с.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Марцеляк О.В. Статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : [навч. посіб.] / О.В. Марцеляк. – Харків : Лібра, 1998. – 84 с.
6. Рейнолдс Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнолдс, Б. Рейллі. – К. : Нора-Друк, 2003. – 168 с.
7. Дашковська О.Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Р. Дашковська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 31 с.
8. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика : [навч. посіб.] / О.В. Марцеляк. – Харків : Прометей-прес, 2008. – 635 с.
9. Про місцеві вибори : Закон України від 04.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19>.
10. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print1444986074950485>.
11. Андриенко В.А. Равенство граждан по признаку пола в уголовном праве и его соблюдение при реализации уголовной ответственности и наказании женщин : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.А. Андриенко. – Пятигорск, 2007. – 170 с.
12. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1992. – 199 с.
13. Международные акты о правах человека : сб. док. / сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – М. : Норма-Инфра-М, 1998. – 784 с.
14. Рубина И.Е. Международная защита прав женщин : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / И.Е. Рубина ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2001. – 22 с.
15. Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» : Постанова Верховної Ради України від 29.06.2004 № 1904-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 542.
16. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Указ Президента України від 26.07.2005 № 1135/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 30. – Ст. 1791.
17. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
18. Уповноважені з гендерних питань оцінили гендерну сенситивність ВР і вручили сертифікати парламентським інтернам // USAID. – 16.06.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radaprogram.org/radanews/upovnovazheni-z-gendernyh-pytan-ocinyly-gendernu-sensytyvnist-vr-i-vruchyly-sertyfkaty>.
19. Права людини в Україні – 2013 : доп. правозахис. орг. / за ред. Є.Ю. Захарова ; Укр. Гельсінська спілка з прав людини. – Харків : Права людини, 2014. – 456 с.

Оксана Васильченко,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка